



THE POLITICAL DECISION-MAKING PROCESS: GLOBAL APPROACHES AND THEIR IMPACT

Sh. Toshpulotov

Senior Lecturer

Academy of Public Policy and Administration under the President of the Republic of Uzbekistan

Doctor of Philosophy (PhD) in Political Sciences

E-mail: Toshpulotov6968@gmail.com

Tashkent, Uzbekiston

ABOUT ARTICLE

Key words: political decision-making, political institutions, stakeholders, political culture, decision-making models, technology, globalization, economic constraints, geopolitics, ethics.

Received: 25.12.25

Accepted: 26.12.25

Published: 27.12.25

Abstract: This article provides a comprehensive analysis of the mechanisms and stages involved in political decision-making, as well as the key factors influencing these processes. It examines the role of political institutions, stakeholders, decision-making models, political culture, technological innovation, economic constraints, geopolitical dynamics, ethical considerations, and crisis-driven decision-making. The article also explores the institutional and social mechanisms of decision-making across different political systems, taking into account the complexity and multifaceted nature of political processes.

SIYOSIY QAROR QABUL QILISH JARAYONI: GLOBAL YONDASHUVLAR VA ULARNING TA'SIRI

Sh. Toshpo'lotov

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi

Davlat siyosati va boshqaruvi akademiyasi katta o'qituvchisi

siyosiy fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD)

E-mail: Toshpulotov6968@gmail.com

Toshkent, O'zbekiston

MAQOLA HAQIDA

Kalit so'zlar: siyosiy qarorlar, siyosiy institutlar, manfaat guruhlari, siyosiy qarorlar qabul qilish modellar, mexanizmlari, bosqichlari va unga ta'sir etuvchi omillar kompleks tahlil qilingan. Unda

Annotatsiya: Mazkur maqolada siyosiy qarorlar qabul qilish jarayonining mexanizmlari, bosqichlari va unga ta'sir etuvchi omillar kompleks tahlil qilingan. Unda

cheklovlar, geosiyosat, axloqiy tamoyillar.

siyosiy institutlarning roli, manfaatdor tomonlar ta'siri, qaror qabul qilish modellari, siyosiy madaniyatning ahamiyati, texnologik innovatsiyalar, iqtisodiy cheklovlar, geosiyosiy omillar, axloqiy dilemmalar hamda inqiroz vaziyatlarida qaror qabul qilish xususiyatlari yoritiladi. Maqolada shuningdek siyosiy jarayonlarning murakkabligi va ko'p qirraliligini hisobga olgan holda, turli siyosiy tizimlar misolida qaror shakllanishining institutsional va ijtimoiy mexanizmlari ochib berilgan.

ПРОЦЕСС ПРИНЯТИЯ ПОЛИТИЧЕСКИХ РЕШЕНИЙ: ГЛОБАЛЬНЫЕ ПОДХОДЫ И ИХ ВЛИЯНИЕ

Ш. Тошпулатов

Старший преподаватель Академии государственной политики

и управления при Президенте Республики Узбекистан

Доктор философии (PhD) по политическим наукам

E-mail: Toshpulatov6968@gmail.com

Ташкент, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: политическое принятие решений, политические институты, заинтересованные стороны, политическая культура, модели принятия решений, технологии, глобализация, экономические ограничения, геополитика, этика.

Аннотация: В данной статье проводится всесторонний анализ процессов принятия политических решений, их основных механизмов, этапов и факторов, влияющих на них. Рассматриваются роль политических институтов, воздействие заинтересованных сторон, модели принятия решений, особенности политической культуры, влияние технологий, экономические ограничения, геополитические условия, этические аспекты и специфика решений в условиях кризиса. На основе примеров из различных политических систем подчёркивается сложный и многослойный характер политического процесса и взаимодействие институциональных и общественных механизмов.

Kirish. Siyosiy qarorlar qabul qilish jarayoni murakkab va ko'p qirrali mexanizm bo'lib, unga turli hokimiyat institutlari, guruhlar manfaati hamda jamoatchilik fikri o'zaro kompleks ta'sir ko'rsatadi. Bu jarayonni tushunish davlat siyosatining samaradorligi, demokratik jarayonlarning sifati va siyosiy tizimlarning barqarorligini tahlil qilishda muhim ahamiyatga ega.

Zamonaviy siyosatshunoslik tadqiqotlari siyosiy qaror qabul qilish jarayoni ko'plab omillarga bog'liq ekanini ta'kidlaydi. Bular jumlasiga institutsional doiralar, madaniy xususiyatlar, iqtisodiy sharoitlar va fuqarolik jamiyatining ishtirok darajasi kabilar kiradi. Masalan, demokratik tizimlarda qarorlar ko'pincha konsensus va faol ishtirok tamoyillariga asoslanadi; avtoritar tuzumlarda esa markazlashgan yondashuv ustunlik qiladi [1].

Bundan tashqari, globallashuv va texnologik o'zgarishlar qaror qabul qilish jarayoniga katta ta'sir ko'rsatmoqda. Raqamlashtirish davrida siyosiy liderlar va institutlar axborot oqimlarini boshqarish, dezinformatsiyaga qarshi kurashish va oshkoralikni ta'minlash borasida yangi chaqiriqlarga duch kelmoqda. Xususan, Pew Research Center(AQShda joylashgan, mustaqil va nufuzli tadqiqot markazi bo'lib, jamiyat, siyosat, iqtisodiyot, media, internet va texnologiyalar kabi sohalarda ilmiy tadqiqotlar olib boradi)ning 2022-yildagi 20ga yaqin rivojlangan davlatlar o'rtasida o'tkazgan tadqiqoti natijalari so'zimizning yorqin dalili hisoblanadi [2].

	Yo'nalish	Ko'rsatkich / Statistik ma'lumot	Foiz
1.	Ijtimoiy tarmoqlar demokratiyaga ta'siri	Ijtimoiy tarmoqlar demokratiya uchun foydali (19 mamlakat bo'yicha o'rtacha)	57%
		Ijtimoiy tarmoqlar demokratiya uchun foydasiz (19 mamlakat bo'yicha o'rtacha)	35%
		Singapur - ijtimoiy tarmoqlar demokratiya uchun foydali	76%
		Singapur - ijtimoiy tarmoqlar demokratiya uchun foydasiz	21%
		Niderlandiya - ijtimoiy tarmoqlar demokratiya uchun foydali	54%
		Niderlandiya - ijtimoiy tarmoqlar demokratiya uchun foydasiz	44%
		AQSh - ijtimoiy tarmoqlar demokratiya uchun foydaliligi bo'yicha eng past ko'rsatkich,	34%
		AQSh – ijtimoiy tarmoqlar demokratiya uchun foydasiz	64%
		Belgiyada amaldagi siyosatga ta'siriga ishonganlar orasida ijobiy baho	46%
2.		Polsha - yoshlar ta'siriga yuqori baho beradi, ijtimoiy tarmoqlar foydali	67%
3.	Jamiyatga umumiy ta'sir	Yolg'on ma'lumotlar orqali odamlarni manipulyatsiya qilish (boshqarish) osonlashgan	84%
		Odamlar boshqa davlatlardagi turli voqea-hodisalardan ko'proq xabardor bo'lmoqda	73%
		Siyosiy bo'linish kuchaygan	65%
		Siyosiy munozaralarda etiketga rioya qilinmasligi	44%

		Boshqa etnik, diniy va irqiy guruhlarini qabul qilishdagi ijobiy o'zgarishlar(tolerantlik)	22%
		Tolerantlik – salbiy (kamroq qabul qilish)	45%
		Tolerantlik – o'zgarmagan	29%
4.	Dezinformatsiya (Yolg'on axborot)	Yolg'on axborot katta xavf (19 mamlakat)	70%
5.	Xabardorlik	O'z mamlakati voqealaridan xabardor bo'lish (Malayziya)	56%
		Shvetsiya, Yaponiya, Gretsiya, Niderlandiya	80%
6.	Siyosiy bo'linish	Ko'pchilik mamlakatlarda siyosiy bo'linish yuqori	50%
		AQSh va Avstraliya – siyosiy munozarada etiket pasaygan	70%
7.	Ijtimoiy ta'sir kuchi	Ijtimoiy masalalarda e'tibor oshirish	77%
		Odamlar fikrini o'zgartirish	65%
		Siyosatchilar e'tiborini jalb qilish	64%
		Siyosatga ta'sir ko'rsatish	61%

Mazkur hisobot shuni ko'rsatadiki, internet va ijtimoiy tarmoqlar siyosiy qaror qabul qilish jarayonida ikki tomonlama rol o'ynaydi: birinchisi ijobiy bo'lib, tezkor xabardorlik, siyosiy faollikning ortishi, jamoatchilik nazorati kuchayishini kafolatlaydi. Ikkinchisi esa salbiy, ya'ni manipulyatsiya, siyosiy bo'linish, yolg'on axborot, muloqot sifati pasayishi bilan xarakterlanadi.

Shuning uchun ham siyosatchilar, hukumatlar va jamoatchilik axborot xavfsizligi, media savodxonlik va shaffoflikni oshirish orqali raqamli makonning salbiy ta'sirlarini kamaytirishi zarur.

Siyosiy institutlarning qaror qabul qilishdagi roli

Siyosiy institutlar qaror qabul qilish jarayonini shakllantirishda markaziy o'rin tutadi. Parlamentlar, ijroiya organlari va sud tizimlari kabi institutlar qarorlarni taklif qilish, muhokama qilish va amalga oshirish uchun zarur doirani yaratadi. Masalan, demokratik tizimlarda parlamentlar ko'pincha turli fikrlar bildiriladigan muhokama va muzokara maydoniga aylangan. Avtoritar tuzumlarda esa qarorlar ko'pincha nazorat va cheklov tizimlarini chetlab o'tgan holda, kichik guruh yoki bitta shaxs tomonidan qabul qilinadi.

Masalan, AQShda Kongress - qarorlarni qo'mitalar, tinglovlar va ovoz berish jarayonlari orqali shakllantiradigan asosiy qonun chiqaruvchi institutdir. AQSh Kongressi 535 nafar a'zodan iborat (435 nafar Vakillar palatasida, 100 nafari Senatda). Uning ikki palatali tuzilishi qonun loyihalarini kuchli tekshiruvdan o'tkazilishini ta'minlaydi. O'xshash tarzda, Buyuk Britaniyaning parlament tizimida Jamoatlar palatasi va Lordlar palatasi siyosiy natijalarning shakllanishida o'ziga xos rol o'ynaydi.

G'ayridemokratik tizimlarda ham institutlar mavjud bo'lishi mumkin, ammo ular ko'pincha ijroiya hokimiyat tomonidan qabul qilingan qarorlarni tasdiqlovchi rasmiy organ sifatida ishlaydi. Masalan, Xitoyda Bosh xalq kongressi siyosiy ahamiyatga ega qarorlarni rasmiy jihatdan tasdiqlaydi, ammo haqiqiy qarorlar Kommunistik partiya Markaziy qo'mitasining Doimiy qo'mitasi tomonidan qabul qilinadi. Bu holat turli siyosiy tizimlardagi institutsional avtonomiya va ta'sir darajalarining farqliligini ko'rsatadi.

So'nggi yillarda O'zbekiston parlamenti islohotlar jarayonida faol muhokama maydoniga aylandi. Qonun loyihalari jamoatchilik uchun ochiq muhokamaga qo'yilishi, deputatlarning aholi bilan uchrashuvlari va mahalliy muammolar bo'yicha parlament nazorati kuchaygani bunga yorqin misoldir [3]. Masalan, 2020–2023-yillarda Soliq kodeksi [4], Ta'lim to'g'risidagi qonun [5], Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeks [6] larini qabul qilish jarayonida parlament qo'mitalarida keng muhokamalar bo'ldi, deputatlar turli fikrlarni ochiq bayon qildi. Bu demokratik institut sifatida parlamentning rolini mustahkamladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan ilgari surilayotgan iqtisodiy, ijtimoiy va boshqaruv islohotlari hukumat tomonidan ishlab chiqiladi va amalga oshiriladi. Vazirliklar va agentliklar qarorlarni tayyorlashda ekspertlar, soha vakillari va jamoatchilik bilan maslahatlashuvlar o'tkazadi. Masalan, 2023-yilda ta'lim tizimida o'quv dasturlarini qisqartirish va baholash tizimini qayta ko'rib chiqish taklifi avval jamoatchilikda keng muhokama qilindi, so'ngra Hukumat qarori bilan tasdiqlandi. Bu ijroiya hokimiyatining qaror qabul qilish jarayonini ochiqlashtirganini ko'rsatadi.

So'nggi o'zgarishlar sudlarning mustaqilligini oshirishga qaratilgan. Bu siyosiy va ijtimoiy qarorlarning adolatli ijrosini ta'minlashda muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda. Masalan, Fuqarolarning mulk huquqiga oid ishlar bo'yicha sudlar tomonidan ayrim davlat idoralari qarorlari bekor qilinishi sud tizimining mustaqil qaror qabul qilayotganini ko'rsatadi.

Ma'lumki, tarixan O'zbekiston boshqaruvi ko'proq markazlashgan va qarorlar yuqoridan pastga qarab qabul qilinadigan tizim bo'lgan.

Ammo keyingi bosqichlarda qaror qabul qilish jarayoni asta-sekin institutsional, ochiq va muhokamaga tayangan holatga o'tmoqda. Bunga avvallari katta qarorlar ko'pincha Prezident yoki kichik guruh tomonidan qabul qilingan bo'lsa, hozir Qonunchilik palatasi, Senat, Xalq deputatlari kengashlari orqali ko'proq institutsional tartib shakllanayotganini misol qilib keltirish mumkin..

Qonun va strategiyalar loyihalarini "Mening fikrim", Regulation.gov.uz kabi platformalarda jamoatchilik fikriga qo'yish – parlament va ijroiya hokimiyatining demokratik tamoyillarga yaqinlashayotganini ko'rsatadi.

Tadqiqotning usullari:

Qiyosiy-tahlil usuli

Siyosiy qaror qabul qilish jarayonlarini turli davlatlar va siyosiy tizimlarda solishtirish orqali ularning institutsional va ijtimoiy mexanizmlari tahlil qilingan (masalan, AQSh, Buyuk Britaniya, Xitoy, Yevropa Ittifoqi va O'zbekiston misolida).

Statistik va empirik tahlil

Pew Research Center 2022-yil tadqiqoti natijalari, ijtimoiy tarmoqlar va jamoatchilik ta'siri bo'yicha statistik ko'rsatkichlar tahlil qilingan.

Nazariy tadqiqot usullari (Theoretical Approach)

Ratsional, inkremental va aralash (mixed scanning) qaror qabul qilish modellari, siyosiy madaniyat va institutsional nazariyalar asosida tahlil qilingan.

Manbalarni o'rganish va siyosiy-huquqiy tahlil

Qonunlar, kodekslar, parlament qo'mitalari muhokamalari, hukumat qarorlari va xalqaro hujjatlar tahlil qilingan.

Kvalitativ tahlil

Siyosiy institutlar, manfaatdor tomonlar va axloqiy/etika masalalari qarorlar jarayoniga ta'siri sifatida o'rganilgan. Texnologik yutuqlar, sun'iy intellekt va raqamli platformalarning siyosiy qarorlar jarayonidagi roli sifatida tahlil qilingan.

Jamoatchilik fikri va ommaviy axborot vositalari tahlili

Ijtimoiy tarmoqlar va ommaviy axborot vositalarining siyosiy qarorlar shakllanishiga ta'siri empirik ma'lumotlar va tadqiqotlar yordamida o'rganilgan.

Qaror qabul qilish jarayonidagi manfaatdor tomonlar va ularning ta'siri

Siyosiy qarorlar qabul qilish jarayoni turli manfaatdor tomonlarni o'z ichiga oladi, ularning har biri o'ziga xos manfaatlarga va ta'sir kuchiga ega. Manfaatdor tomonlar tayinlangan yoki saylangan mansabdorlar, byurokratlar, turli manfaatlarni ko'zlagan guruhlar, lobbichilar, OAV va keng jamoatchilik bo'lishi mumkin. Ularning ta'siri ko'pincha siyosiy tizimga, muammo turiga va ishtirok etish imkoniyatlariga bog'liq bo'ladi.

Mansabdor shaxslar vakillik demokratiyalarida saylangan amaldorlar asosiy qaror qabul qiluvchilardir; ular elektorat manfaatlari va siyosiy maqsadlar o'rtasida muvozanat topishlari kerak. Byurokratlar esa qarorlarni amalga oshirish va texnik ekspertiza taqdim etishda muhim rol o'ynaydi. Masalan, Yevropa Ittifoqida saylanmagan amaldorlardan iborat Yevropa Komissiyasi qonunchilikka kiritilishi kerak bo'lgan o'zgarishlarni taklif qiladi va ularni bajarilishini ta'minlaydi, Yevropa Parlamenti va Yevropa Kengashi esa saylangan vakillar orqali qabul qilinishi kerak bo'lgan siyosiy qarorlarni muhokama qilib tasdiqlaydi [7].

Turli manfaatlarni ko'zlagan guruhlar va lobbichilar ma'lum siyosatlarni ilgari surish va siyosatchilarga axborot yetkazish orqali qaror qabul qilishga ta'sir ko'rsatadi. Bunday faoliyat miqyosining yorqin dalili sifatida AQShda lobbi xarajatlari uchun 2022-yilda 3,73 milliard dollar sarflanganligi keltirish mumkin [8].

OAV jamoatchilik muhokamasini shakllantiradi va masalalarni qanday talqin qilish orqali qaror qabul qilishga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ijtimoiy tarmoqlar — Twitter, Facebook, X, Twitter kabi platformalar - jamoatchilik ishtirokini kuchaytirib, fuqarolarga fikr bildirish va o'zaro mushtarak harakatlarni uyushtirish imkonini yaratdi. Masalan, AQShda Me Too harakati 2017 yilda jinsiy zo'ravonlik va tazyiqqa qarshi e'tiborni kuchaytirib, ish joylaridagi hokimiyat tuzilmalarini tekshirish va mas'uliyatni oshirishga turtki berdi. Bu jamoatchilik bosimi siyosiy qarorlar qabul qilishda samarali vosita bo'lib, natijada gender tengligini qonuniy oshirishga va adolatni ta'minlashga yordam berdi [9].

Qaror qabul qilish modellari va nazariyalari

Siyosiy qarorlar turli modellari orqali tahlil qilinadi, ular qarorlar qanday va nima uchun qabul qilinishini tushunishga yordam beradi. Ushbu modellarning eng asosiylari - ratsional, inkremental va aralash yondashuvlardir.

Ratsional model: Bu modelga ko'ra, qaror qabul qiluvchilar barcha variantlarni mantiqiy va tizimli tahlil qilgan holda foydani maksimal oshirishga, xarajatlarni esa kamaytirishga intiladi. Biroq amaliyotda axborot cheklanganligi yoki vaqt yetishmasligi sababli to'liq ratsional qaror(eng foydali natijaga olib boradigan qarordir.) chiqarish qiyin. Masalan, COVID-19 pandemiyasi davrida hukumatlar tez o'zgarayotgan ma'lumotlar va ziddiyatli ustuvorliklar tufayli ratsional yondashuvni to'liq qo'llay olmadilar.

Inkremental model: Charlz Lindblum tomonidan taklif etilgan bu yondashuvga ko'ra, siyosatchilar ko'pincha keng ko'lamli o'zgarishlar o'rniga mayda, bosqichma-bosqich o'zgarishlarni amalga oshirishadilar. Ayniqsa byurokratik muhitlarda konsensusga erishish va risklardan qochish muhim bo'lgani uchun ushbu model keng tarqalgan. Masalan, AQSh sog'liqni saqlash tizimida o'zgarishlar asosan asta-sekinlik bilan amalga oshirilgan. Affordable Care Act (Obamacare) - bu AQShda sog'liqni saqlash xizmatlaridan foydalanishni kengaytirish va sug'urta tizimini isloh qilishga qaratilgan qonun bo'lib, u odamlarning sug'urtasiz qolish xavfini kamaytiradi va sog'liqni saqlash xarajatlarini nazorat qilishga yordam beradi [10].

Aralash (Mixed Scanning) modeli: Amitay Etzioni tomonidan ishlab chiqilgan bu model ratsional va inkremental yondashuvlarni uyg'unlashtiradi. Unga ko'ra, avval muammoning umumiy manzarasi baholanadi, keyin esa alohida jihatlar bo'yicha chuqur tahlil qilinadi. Bu

model strategik rejalashtirishda, uzoq muddatli maqsadlar qisqa muddatli cheklovlar bilan muvozanatlashganda qo'llaniladi.

Siyosiy madaniyatning qaror qabul qilishga ta'siri

Siyosiy madaniyat - siyosiy xulq-atvorni belgilovchi qadriyatlar, e'tiqodlar va munosabatlar majmui bo'lib, qarorlar qanday shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Har bir jamiyatda siyosiy madaniyat turlicha bo'lib, turlicha ustuvorliklar va jarayonlarni shakllantiradi.

Konsensusga yo'naltirilgan madaniyatlar: Yaponiya va Shvetsiya kabi davlatlarda siyosiy madaniyat o'zaro kelishuv va hamkorlikka asoslanadi. Bu mamlakatlarda qaror qabul qilish jarayoni inklyuzivlik va murosani ustuvor deb biladi. Masalan, Shvetsiyada koalitsion hukumatlarning faoliyati an'anaviy holat bo'lib, siyosiy yo'nalishdagi farqlarga qaramay kelishuvga erishishga intilishadi.

Raqobatga asoslangan madaniyatlar: AQSh va Buyuk Britaniya kabi mamlakatlarda siyosiy madaniyat raqobat va keskin munozaralarga tayanadi. Bu ko'pincha olib borilayotgan siyosiy faoliyatni boshi berk ko'chaga olib kiradi, masalan, AQSh Kongressida byudjet bo'yicha tez-tez yuzaga keladigan va oxiri yo'q kelishmovchiliklar bunga misoldir.

Avtoritar madaniyatlar: Avtoritar rejimlarda siyosiy madaniyat odatda yetakchiga yoki hukmron partiyaga sodiqlik atrofida shakllanadi, jamoatchilikning ishtiroki cheklangan bo'ladi. Masalan, Rossiyada Vladimir Putin boshchiligidagi siyosiy madaniyat markazlashgan qaror qabul qilish bilan tavsiflanadi [11].

Qaror qabul qilishda foydalaniladigan texnologiya va innovatsiyalar

Texnologiyalarning rivojlanishi siyosiy qaror qabul qilish jarayonini tubdan o'zgartirdi - tahlil, kommunikatsiya va jamoatchilik ishtiroki uchun yangi vositalarni yaratdi. Biroq bu innovatsiyalar bilan birga dezinformatsiya, kiberxavfsizlik kabi yangi muammolar ham yuzaga chiqmoqda.

Ma'lumotlar tahlili va sun'iy intellekt: Hukumatlar iqtisodiy tendensiyalarni bashorat qilishdan tortib davlat xizmatlarini boshqarishgacha bo'lgan jarayonlarda tobora ko'proq ma'lumotlar tahlili va sun'iy intellektidan foydalanmoqda. Masalan, Estoniyaning elektron hukumat tizimi raqamli platformalar yordamida qaror qabul qilishni soddalashtiradi va oshkoralikni kuchaytiradi [12].

Raqamli faollik: Onlayn platformalar fuqarolarga qaror qabul qilish jarayonlarida bevosita qatnashish, petitsiya imzolashdan tortib jamoatchilik muhokamalarida fikr bildirishgacha bo'lgan imkoniyatni beradi, Islandiyada Better Reykyavik tashabbusi orqali aholiga siyosiy takliflar kiritish va ular bo'yicha ovoz berish imkoniyati yaratilgan, bu esa bevosita demokratiyani qo'llab-quvvatlaydi.

Kiberxavfsizlik va axloqiy masalalar: Texnologiya imkoniyatlar bilan birga ma'lumot maxfiyligi va xavfsizligiga doir xavotirlarni ham tug'diradi. Masalan, AQShda 2016-yilgi prezidentlik saylovlariga aralashuv bo'lgan degan da'volar raqamli saylov jarayonlarining zaif tomonlarini ko'rsatib bergan.

Ushbu jihatlar shuni ko'rsatadiki, siyosiy qaror qabul qilish - institutlar, manfaatdor tomonlar, nazariyalar, madaniyat va texnologiyalar o'zaro ta'sirida shakllanadigan murakkab va ko'p qirrali jarayondir. Har bir unsur jahon bo'ylab jamiyatlar hayotiga ta'sir qiladigan natijalarni belgilaydi.

Siyosiy qarorlarga ta'sir qiluvchi asosiy omillar

Iqtisodiy cheklovlar va imkoniyatlar

Iqtisodiy sharoitlar siyosiy qaror qabul qilishga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatadi, chunki hukumatlar fiskal mas'uliyat va jamoatchilik talablarini muvozanatlashtirishga majburdirlar.

Fiskal cheklovlar

Hukumatlar ko'pincha qat'iy fiskal chegaralar ichida ishlaydi, bu esa keng qamrovli siyosatlarini amalga oshirish imkoniyatini cheklaydi. Xalqaro valyuta jamg'armasiga ko'ra, 2023-yilda jahon davlatlarining jami qarzi YaIMning taxminan 92%ini tashkil etgan. Qarzning yuqori darajasi siyosatchilarni tejamkorlik choralari tanlashga majbur qiladi. Masalan, Gretsiyaning davlat qarzi inqirozi vaqtida siyosiy qarorlar Yevropa Ittifoqi talablari bilan keskin cheklanganligi bois xizmatlarni qisqartirish, soliqlarni oshirish kabi qarorlar qabul qilindi.

Iqtisodiy o'sish va siyosiy legitimlik

Iqtisodiy o'sish siyosiy qarorlarni shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Tez rivojlanayotgan iqtisodlarda, masalan Hindistonda (2023 yilda YaIM o'sishi 7,2%), hukumatlar infratuzilma va xorijiy investitsiyalarni ustuvor qiladi. O'sish sust mamlakatlarda esa tengsizlikni kamaytirish va barqarorlikni saqlash uchun qayta taqsimlovchi siyosatlar muhim bo'ladi. Masalan, COVID-19 pandemiyasi davrida ko'plab davlatlar iqtisodiy inqirozning oldini olish uchun milliardlab dollarlik yordam paketlarini qabul qildi.

Global savdo va iqtisodiy o'zaro bog'liqlik. Jahon savdosining murakkab va o'zaro bog'langan tabiati siyosiy qaror qabul qilishni yanada qiyinlashtiradi. Savdo kelishuvlari, tariflar va sanksiyalar ko'pincha iqtisodiy diplomatiya vositalari sifatida qo'llanadi. Masalan, AQSh-Xitoy savdo urushi (2018-yildan boshlab) global ta'minot zanjirlariga va har ikki mamlakat ichki siyosatiga katta ta'sir ko'rsatgan. Siyosatchilar ochiq savdoning iqtisodiy foydasini xorijga qaramlik bilan bog'liq siyosiy risklar bilan solishtirishlarini kerak bo'ladi.

Tezkorlik va muhokama o'rtasidagi muvozanat

Inqirozlar ko‘pincha shoshilinch qarorlarni talab qiladi, bu esa an‘anaviy muhokama va kelishuv jarayonlarini chetlab o‘tishi mumkin. Masalan, COVID-19 pandemiyasining dastlabki bosqichida dunyo hukumatlari lokdaun va sayohat cheklovlarini parlament muhokamasisiz qabul qildi. Bu qarorlar zarur bo‘lgan bo‘lsa-da, ijro hokimiyati vakolatining haddan oshishi va demokratik me‘yorlarning zaiflashuvi haqida xavotirlar paydo bo‘ldi.

Inqiroz davrida jamoatchilik bosimi

Inqiroz paytida jamoatchilik fikri nihoyatda muhim ahamiyat kasb etadi, chunki fuqarolar hukumatdan tezkor choralar kutadi. Masalan, 2011-yildagi Fukusima AES falokatidan so‘ng Yaponiya hukumati katta bosim ostida qolib, barcha atom elektr stansiyalarini yopishga majbur bo‘ldi, bu esa, mamlakat energiya siyosatini tubdan o‘zgartirdi. Yoki bo‘lmasa, 2025-yil 24-noyabrda Toshkent shahrida, havoda zararli PM2.5 zarrachalarining ko‘payishi va zavodlarda ko‘mirdan foydalanish natijasida ekologik vaziyatning keskin yomonlashishi ortidan aholining noroziligini oldini olish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning PF-229-son, “Toshkent shahrida ekologik vaziyatni yaxshilash bo‘yicha kechiktirib bo‘lmaydigan chora-tadbirlar to‘g‘risida” [13] farmoni asosida Toshkentda ekologiyani yaxshilash bo‘yicha maxsus komissiya tashkil etildi, havo ifloslanishini kamaytirishga, yashil hududlarni kengaytirishga, transport va sanoat chiqindilarini nazorat qilishga doir chora-tadbirlar belgilangandi.

Resurslarni qayta taqsimlash

Inqirozlar hukumatlarni uzoq muddatli loyihalar hisobidan resurslarni qayta taqsimlashga majbur qiladi. Masalan, AQSh COVID-19 pandemiyasi davrida 4 trillion dollardan ortiq rag‘batlantirish paketlarini tasdiqladi; bu ta‘lim va infratuzilma kabi boshqa ustuvor yo‘nalishlar uchun mo‘ljallangan mablag‘larning qisqarishiga olib keldi. Bu misollar inqirozlarni boshqarish jarayonida mavjud murosa va tanlovlarni yaqqol ko‘rsatadi.

Natijalar:

Geosiyosiy omillar va xalqaro munosabatlar

Ittifoqlar va ko‘p tomonlama kelishuvlar

Siyosiy qarorlar ko‘pincha xalqaro ittifoqlar va ko‘p tomonlama kelishuvlar tomonidan belgilanadi. Masalan, NATOga a‘zo davlatlar YAIMning kamida 2 foizini mudofaa xarajatlariga ajratish majburiyatiga ega, bu ularning milliy byudjeti va mudofaa siyosatini shakllantiradi. Xuddi shuningdek, Parij iqlim kelishuvi ishtirokchilardan issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytirishga qaratilgan siyosatlarni amalga oshirishni talab qiladi, bu esa mamlakatlarning ichki energetika va ekologik strategiyalariga ta‘sir ko‘rsatadi.

Sanksiyalar va diplomatik bosimlar

Sanksiyalar ham siyosiy qarorlarga ta'sir ko'rsatadigan vositalardan biridir. Masalan, Yevropa Ittifoqi 2014-yilda Rossiyaning Qrimni anneksiya qilganidan so'ng unga nisbatan joriy qilgan sanksiyalari katta iqtisodiy va siyosiy oqibatlarga sabab bo'lgan. Bu sanksiyalar nafaqat Rossiya iqtisodiyotiga ta'sir ko'rsatdi, balki YI davlatlarini Rossiya tabiiy gaziga qaramligi tufayli o'z energiya siyosatini qayta ko'rib chiqishga majbur qildi.

Global kuchlar dinamikasi

Xitoyning global qudrat timsoli sifatida o'sishi butun dunyoda siyosiy qarorlar qabul qilish jarayonini o'zgartirdi. Davlatlar murakkab munosabatlarni boshqarishga majbur bo'lib, iqtisodiy hamkorlikni inson huquqlari va xavfsizlikka oid murakkab jarayonlar bilan muvozanatlashtirishlari kerak bo'ladi. Masalan, Avstraliyaning 2021-yilda AUKUS xavfsizlik ittifoqiga qo'shilish qarori Hind va Tinch okeanlari mintaqasida Xitoyning ortib borayotgan ta'siridan xavotir bilan bog'liq edi.

Inson huquqlari va ijtimoiy adolat

Etik omillar migrantlar, sog'liqni saqlash va ijtimoiy adolati kabi masalalarda qarorlar qabul qilishga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Masalan, Yevropa Ittifoqining 2015-yilda migrantlar inqirozi chog'ida 1 milliondan ortiq qochqinni qabul qilish qarori siyosiy va iqtisodiy qiyinchiliklarga qaramay inson huquqlariga sodiqlik asosida qabul qilingan. Xuddi shuningdek, AQSHda universal sog'liqni saqlash bo'yicha bahslar ko'pincha insonning asosiy ehtiyojlarini qondirish huquqi haqidagi axloqiy masalalar atrofida aylanadi.

Atrof-muhit etikasi

Ekologik siyosatga axloqiy tamoyillarning ta'siri tobora kuchayib bormoqda. Masalan, barqaror rivojlanish va iqlim o'zgarishiga qarshi kurashishga qaratilgan keskin e'tibor kelajak avlodlar oldidagi ma'naviy mas'uliyatni aks ettiradi. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Barqaror Taraqqiyot Maqsadlari (SDGs) mamlakatlarni iqtisodiy o'sishni atrof-muhitni asrash bilan muvozanlashtirishga undovchi axloqiy kodeks bo'lib xizmat qiladi.

Qarama-qarshi qadriyatlarni muvozanatlash

Siyosatchilar ko'pincha axloqiy tamoyillar amaliy ehtiyojlar bilan to'qnash keladigan vaziyatlarga duch keladi. Masalan, terrorizmga qarshi kurashda dron zarbalari bo'yicha munozaralar milliy xavfsizlik bilan tinch aholi orasida qurbonlar bo'lishi xavfi o'rtasidagi murakkab muvozanatni ko'rsatadi. Bunday qarorlar nafaqat tezkor natijalarni, balki uzoq muddatli axloqiy oqibatlarni ham diqqat bilan hisobga olishni talab qiladi.

Texnologik yutuqlar va ma'lumotlarga asoslangan qarorlar

Oldingi bo‘limlarda texnologiya umumiy nuqtai nazardan muhokama qilinib o‘tilgan bo‘lsa, bu qism ma’lumotlar tahlili va sun’iy intellektning (SI) siyosiy qarorlar qabul qilish jarayonini qanday o‘zgartirayotganiga e’tibor qaratadi.

Siyosiy qarorlarni ishlab chiqishda bashoratli tahlil

Hukumatlar siyosiy qarorlar qabul qilish uchun tobora ko‘proq bashoratli tahlillardan foydalanmoqda. Masalan, SI algoritmlari ulkan ma’lumotlar to‘plamini tahlil qilib, iqtisodiy tendensiyalarni, saylovchilarning xatti-harakatlarini yoki kasalliklarning tarqalishini prognoz qilishi mumkin. COVID-19 pandemiyasi davrida bunday bashoratli modellar lokdaun choralarini belgilashda va vaksina taqsimoti strategiyasini ishlab chiqishda muhim rol o‘ynadi.

Jamoatchilik ishtiroki uchun raqamli platformalar

Texnologik taraqqiyot siyosiy qarorlar qabul qilish jarayonida fuqarolarning ishtirokini ham kuchaytirdi. Elektron petitsiyalar va onlayn jamoatchilik muhokamalari kabi raqamli platformalar aholiga o‘z fikrini siyosatchilarga bevosita yetkazish imkonini beradi. Masalan, Yevropa Ittifoqining “Yevropa fuqarolari tashabbusi” platformasi yetti mamlakatdan kamida 1 million imzo to‘plansa, fuqarolarga qonun loyihasini taklif qilish imkoniyatini beradi [14].

Istiqbollar. SI asosida qaror qabul qilishning axloqiy muammolari

Siyosiy qarorlar qabul qilishda sun’iy intellektdan foydalanish bir qator axloqiy xavotirlarni yuzaga keltiradi. Jumladan, algoritmik tarfakashlik(bias), prompt(buyruq)larni noto‘g‘ri qo‘llash ehtimoli yoki shaxsiy hayot daxlsizligining buzilishi kabi muammolar mavjud. Masalan, yuzni aniqlash texnologiyasi maxfiylik huquqlarini buzish ehtimoli va ijtimoiy guruhlar o‘rtasida nomutanosib ta’sir ko‘rsatishi sababli ko‘p tanqid qilingan. Siyosatchilar texnologik yutuqlarning demokratik qadriyatlarga mosligini ta’minlash uchun ushbu masalalarda ehtiyotkorlik bilan harakat qilishlari kerak.

Siyosiy qarorlar qabul qilish jarayoni bosqichlari va mexanizmlari

1.Kun tartibini shakllantirish: muammolarni aniqlash va ustuvorlashtirish

Kun tartibini shakllantirish - siyosiy qarorlar qabul qilishning dastlabki bosqichi bo‘lib, unda muammolar aniqlanadi, talqin qilinadi va amaliy choralar ko‘rish uchun ustuvorliklar belgilanadi. Bu bosqich siyosatchilar va jamoatchilik e’tiboriga tushadigan masalalarni belgilab beradi.

2.Jamoatchilik fikri va ommaviy axborot vositalarining ta’siri:

Jamoatchilik fikri va media siyosiy kun tartibini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. OAV “oyna” sifatida ayrim masalalarni yoritadi, boshqalarini esa e’tiborsiz qoldiradi. Masalan, 2020-yil AQSH prezidentlik saylovi chog‘ida irqiy adolatga bag‘ishlangan norozilik namoyishlarining keng yoritilishi jamoatchilik muhokamasi va siyosiy bahslarga katta ta’sir

ko'rsatgan. Ijtimoiy tarmoqlar esa ushbu jarayonni tezlashtirib, MeToo va Black Lives Matter (BLM - 2013-yilda AQShda tashkil etilgan xalqaro ijtimoiy harakat bo'lib, irqchilik va qora tanlilarga nisbatan zo'ravonlik, xususan politsiya zo'ravonligi bilan kurashishga bag'ishlangan. Harakat nomi qora tanlilarning politsiya tomonidan adolatsiz o'ldirilishini qoralashni va jamiyatdan qora tanlilar hayoti va insoniyatini oq tanlilar kabi qadrlashni talab qilishni bildiradi [15]) harakatlari misolida ilgari e'tibordan chetda qolgan masalalarni kun tartibiga olib chiqishga yordam berdi.

3.Siyosiy tashabbuskorlar ("siyosiy tadbirkorlar"):

Siyosiy yetakchilar, faollar va lobbi guruhlar "siyosiy tadbirkorlar" sifatida o'z manfaatlariga mos tarzda masalalarni qayta shakllantirishi mumkin. Masalan, iqlim o'zgarishi masalasi faqat ekologik muammo sifatida emas, balki iqtisodiy va xavfsizlik masalasi sifatida ham talqin qilina boshladi, bu esa mavzuni turli siyosiy guruhlar uchun yanada dolzarbroq qildi.

4.Institutsional nazorat

Parlamentlar va ijroiya hokimiyati organlari kun tartibini rasmiy ravishda belgilovchi asosiy "ko'priklar"dir. Masalan, parlament tizimlarida hukumat odatda qonun chiqarish kun tartibini belgilaydi, bu esa muxolifat partiyalarining masalalarni kun tartibiga olib chiqish imkoniyatini cheklaydi.

5.Siyosiy qarorlarni ishlab chiqish: yechimlar yaratish

Bu kun tartibiga ko'tarilgan muammolarga yechim ishlab chiqish jarayonidir. Bu bosqich yuqorida zikr qilingan nazariy qaror qabul qilish modellari bilan emas, balki siyosiy yechimlarni amalda ishlab chiqish mexanizmlari bilan bog'liq.

6.Ekspertlar qo'mitalari va tahlil markazlari (think tanklar):

Hukumatlar ko'pincha ilmiy dalillarga asoslangan tavsiyalar beradigan ekspert qo'mitalari va tahlil markazlariga tayangan holda siyosat ishlab chiqadi. Masalan, RAND korporatsiyasi AQSHning mudofaa va sog'liqni saqlash siyosatini shakllantirishda o'z tadqiqotlari orqali katta ta'sir ko'rsatgan.

7.Jamoatchilik fikri va jamoat maslahatlari

Demokratik tizimlarda jamoatchilik fikrini yig'ish tobora ko'proq qo'llanilmoqda. Masalan, Yevropa Ittifoqi (YeI) ko'pincha yangi reglamentlar loyihasi bo'yicha ochiq jamoatchilik maslahat kengashlari o'tkazadi. Bu jarayon taklif etilayotgan siyosatning shaffofligi va inklyuzivligini ta'minlaydi.

8.Siyosat loyihasini byurokratiya tomonidan tayyorlash

Byurokratlar siyosiy hujjatlar loyihalarini ishlab chiqishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Saylangan amaldorlardan farqli ravishda, ular texnik bilim, tajriba va institutsional xotiraga ega.

Masalan, AQSh Atrof-muhitni muhofaza qilish agentligi (EPA) ilmiy ma'lumotlar va huquqiy talablar asosida ekologik reglamentlar loyihasini ishlab chiqadi.

Qaror qabul qilish: Harakat yo'lini tanlash

Bu bosqichda siyosiy qarorlar qabul qiluvchilar siyosiy muammo bo'yicha taklif etilgan variantlar ichidan eng maqbulini tanlaydi. Bu qism oldingi nazariy modellardan farqli ravishda amaliy va protsessual mexanizmlarga e'tibor qaratadi.

1. Ovozlar qo'yish va muhokama

Demokratik tizimlarda qarorlar ko'pincha ovoz berish va ochiq muhokamalar orqali qabul qilinadi. Masalan, AQSh Kongressi qonunlarni ko'pchilik ovozi bilan qabul qiladi. BMT Xavfsizlik Kengashida esa qarorlar ko'pchilik ovoz bilan va doimiy a'zolarining hech biri veto qo'llamagan taqdirdagina qabul qilinadi.

2. Konsensusga erishish mexanizmlari

Ba'zi siyosiy tizimlar ko'pchilik ovozidan ko'ra konsensus tamoyiliga urg'u beradi. Masalan, Yevropa Kengashi muhim masalalarni ko'pincha barcha a'zo davlatlar kelishuvi bilan hal qiladi. Bu umumiy suverenitet tamoyilining ko'tinishidir.

3. Ijroiya hokimiyati qarorlari

Prezidentlik tizimlarida ijroiya hokimiyati keng vakolatlarga ega bo'lishi mumkin. Masalan, AQSh prezidentlari Kongress rozilgisiz ijroiya farmoyishlar chiqarishi mumkin. Bunga 2021-yilda Prezident Bayden tomonidan iqlim o'zgarishi bo'yicha berilgan ijroiya farmoyish misol bo'la oladi.

Ijro etish: Qabul qilingan qarorlarni amaliyotga joriy qilish

Bu bosqich siyosat loyihasini tayyorlashdan farq qiladi, chunki u siyosiy qarorlarning amalga oshirilishi bilan bog'liq.

1. Regulyator agentliklar

Regulyator agentliklar qonun va qoidalarni ijro etadi. Masalan, AQSh Oziq-ovqat va dori vositalari agentligi (FDA) oziq-ovqat xavfsizligi standartlariga rioya qilinishini nazorat qiladi.

2. Hukumatlararo muvofiqlashtirish

Ijro jarayoni ko'pincha turli hukumat bo'g'inlari o'rtasidagi hamkorlikni talab qiladi. Masalan, Germaniyada federal siyosat yurgizish mexanizmlarining ko'pchiligini amalda shtatlar (länder) bajaradi - ta'lim, sog'liqni saqlash, ijtimoiy dasturlar shu turga kiradi.

3. Davlat-xususiy sherikligi

Ko'plab hukumatlar siyosatlarni amalga oshirishda xususiy sektor bilan hamkorlik qiladi. Masalan, Buyuk Britaniyaning Private Finance Initiative (PFI) loyihasi orqali kasalxonalar, maktablar kabi infratuzilma obyektlari barpo etilgan.

4. Baholash va fikr-mulohaza: natijalarni tahlil qilish

Bu bosqich siyosat natijalarining samaradorligini baholaydi va kelgusidagi qarorlarni takomillashtirish uchun asos yaratadi.

Ko'rsatkichlar orqali baholash

Hukumatlar siyosat natijalarini maxsus ko'rsatkichlar orqali o'lchaydi. Masalan, BMTning Barqaror rivojlanish maqsadlari (SDGlar) kambag'allikni qisqartirish, iqlim harakati, sog'liq kabi sohalarda aniq indikatorlarni beradi.

Audit va nazorat

Mustaqil audit organlari siyosiy dasturlarni samaradorlik bo'yicha tekshiradi. Masalan, AQSh Davlat Hisobdorlik idorasi (GAO) federal dasturlar samaradorligini baholaydi.

Fuqarolarning mazkur masala yoki muammo yuzasidan fikrlarini bilish mexanizmlari

Yuqori demokratik tizimlarda fuqarolar siyosatlarni baholash va takomillashtirish jarayoniga jalb qilinmoqda. Masalan, ishtirokchi byudjet jarayonlarida fuqarolar mahalliy byudjetning qaysi yo'nalishga sarflanishini belgilashda ishtirok etadi.

Xulosa. Mazkur tadqiqot siyosiy qaror qabul qilish jarayonining ko'p qatlamli va murakkabligini ko'rsatadi. Bu jarayon quyidagi omillar bilan chambarchas bog'liq.

institutsional tuzilma,

manfaatdor tomonlar dinamikasi,

nazariy modellardan foydalanish,

madaniy omillar,

texnologik taraqqiyot

Demokratik tizimlar muhokama va inklyuzivlikni ta'minlasa, avtoritar tizimlar qarorlarni markazlashtiradi. Manfaatdor tomonlar - siyosatchilar, byurokratlar, lobbi guruhlari, OAV va jamoatchilik turlicha darajada ta'sir o'tkazadi. Ratsional, inkremental va aralash skanlash modellari qaror qabul qilish jarayonini tushuntiradi, ammo real hayotda ko'pincha gibridd(aralash)yondashuvlar qo'llaniladi

Siyosiy qarorlarga tashqi omillar - iqtisodiy cheklovlar, inqirozlar, geosiyosiy dinamikalar va axloqiy masalalar juda katta ta'sir ko'rsatishini ko'rsatadi. Masalan, fiskal bosimlar va global savdoga qaramlik siyosat ustuvorliklarini belgilaydi, COVID-19 pandemiyasi kabi inqirozlar esa tezkor, ko'pincha markazlashgan qarorlar qabul qilishni talab qildi va bu demokratik me'yorlarga doir savollarni keltirib chiqardi. Xuddi shuningdek, geosiyosiy ittifoqlar, sanksiyalar va global kuchlar muvozanatining o'zgarishi xususan, Xitoyning kuchayishi davlatlarni ichki va tashqi ustuvorliklar o'rtasida muvozanat topishga majbur qiladi. Inson huquqlari va ekologik barqarorlik kabi axloqiy masalalar siyosiy qarorlarni yanada

murakkablashtiradi, siyosatchilardan qarama-qarshi qadriyatlar va uzoq muddatli oqibatlar o'rtasini topishni talab qiladi. Bundan tashqari, ma'lumotlar tahlili va raqamli platformalar kabi texnologik yangiliklar qaror qabul qilish jarayonini o'zgartirmoqda, samaradorlik va jamoatchilik ishtiroki uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda, lekin shu bilan birga, dezinformatsiya va kiberxavfsizlik kabi muammolarni ham yuzaga keltirmoqda.

Zamonaviy boshqaruvning murakkabliklarini yengish uchun siyosatchilar moslashuvchan, shaffof va inklyuziv yondashuvlarni qo'llashlari zarur. Institutlar ichida nazorat va muvozanat mexanizmlarini kuchaytirish, raqamli vositalar orqali jamoatchilik ishtirokini kengaytirish va texnologiyadan foydalanishdagi axloqiy muammolarni hal qilish muhim ustuvor vazifalardan hisoblanadi. Shuningdek, samaradorlik ko'rsatkichlari, auditlar va fuqarolardan fikr-mulohazalarini o'rganish kabi baholash mexanizmlarini joriy etish - davlat organlari va siyosiy qarorlarni qabul qilishda mas'ul shaxslarning davlat va fuqarolar oldida hisobdorligini oshirib, kelajakdagi qabul qilinajak qarorlarning ham sifatini yaxshilashga katta hissa qo'shadi. Siyosiy qaror qabul qilish jarayoni global chaqiriqlarga javoban rivojlanishda davom etar ekan, yangi texnologiyalar, o'zgarayotgan geosiyosiy manzara va shakllanib borayotgan siyosiy madaniyatlar o'zaro ta'sirini yanada chuqur o'rganish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Breaking Down Democracy https://freedomhouse.org/report/special-report/2017/breaking-down-democracy?utm_source
2. Views of social media and its impacts on society https://www.pewresearch.org/global/2022/12/06/views-of-social-media-and-its-impacts-on-society-in-advanced-economies-2022/?utm_source
3. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining yettinchi yalpi majlisi to'g'risida axboroti https://uza.uz/oz/posts/ozbekiston-respublikasi-oliy-majlisi-senatining-yettinchi-yalpi-majlisi-togrisida-axborot_724900?utm_source=chatgpt.com
4. <https://xs.uz/ru/70426>
5. O'zbekiston Respublikasining Ta'lim to'g'risidagi qonuni <https://lex.uz/docs/-5013007>
6. https://kun.uz/44034875?utm_source
7. https://commission.europa.eu/about/departments-and-executive-agencies_en
8. <https://www.opensecrets.org/federal-lobbying/industry>
9. <https://www.britannica.com/topic/Me-Too-movement>
10. https://en.wikipedia.org/wiki/Affordable_Care_Act
11. <https://carnegie.ru/commentary/75024>

12. <https://e-estonia.com/solutions/e-governance/e-democracy>
13. <https://lex.uz/uz/docs/-7852957>
14. https://commission.europa.eu/get-involved/engage-eu-policymaking/european-citizens-initiative_en?utm_source
15. <https://www.britannica.com/topic/Black-Lives-Matter>